

НОРБЕРТО БОБИО

И РАЖДАНЕТО НА ИТАЛИАНСКАТА АНАЛИТИЧНА ШКОЛА

Даниел Вълчев*

In memoriam

Един следобед на януари 2004 г. по телефона ми се обади проф. Нено Неновски. Съобщи ми, че е прочел за смъртта на Норберто Бобио, и знаейки за моето отдавнашно пристрастие към трудовете на този голям правен философ и теоретик, ми предложи да напиша статия, с която да го почетем.

Срещал съм се с Бобио само веднъж, през 1995 г., в Болоня, когато заедно с Янаки Стоилов бяхме участници в XVII Световен конгрес по философия на правото и социална философия. Но трябва да призная, че и до днес той остава един от авторите, оказани най-силно влияние върху моите правно-философски представи.

Така се стекоха нещата през първите месеци на годината, че не успях да приключа обещаното. Докато работех върху статията, и проф. Нено Неновски ни напусна завинаги.

Иска ми се следващите страници да бъдат един непретенциозен знак на почит към тези двама големи учени.

* Доцент в СУ „Св. Климент Охридски“, доктор по право.

1. Кой е Норберто Бобио?

1.1. На 9 януари 2004 г., на 94 години, почина Норберто Бобио (*Norberto Bobbio*). В седмицата след неговата смърт всички италиански и много световни медии посветиха свои материали на най-големия правен и политически философ и един от символите на демократична Италия. „С Норберто Бобио —писа *Corriere della serra* — си отива критичната съвест на италианската левица. Той беше „оракул“, към който периодично и преди всичко в най-критичните моменти на съвременната италианска история се обръщаха политици и интелектуалци от левицата“. *The Guardian* го определи като „ключов италиански политически философ, чиято бдителност и яснота помогнаха в напътстването на следвоенната демокрация в неговата страна“. Според *Le Monde* „малко са в действителност интелектуалците в Европа през XX век, които като него успяха да водят едновременно успешна университетска кариера, да създадат оригинално философско творчество и да имат една постоянна траектория на политическо и морално ангажиране в полза на демокрацията“.

Едва ли е признак на добър вкус започването на една статия, посветена на виден правен философ и теоретик, с биографични данни за него. В случая следва все пак да постъпя така най-малко по две съображения. На първо място, трябва да призная, че за съжаление Бобио не е добре познат у нас. Като цяло малко се знае за развитието на италианската правна наука през последните пет десетилетия. Близките контакти, които са съществували между български и италиански учени-юристи, са поизбледнели¹, нови общи научни проекти, както и преводи от италиански на български език на правно-философска и правнотеоретична книжнина почти отсъстват². Втората причина да започна с няколко думи за живота на Норберто Бобио е свързана с наличието на връзка между неговия дълъг и активен живот на публична личност и създаденото от него на полето на правната философия и теория.

1.2. Норберто Бобио е роден на 18 октомври 1909 г. в Торино в семейството на хирург, родом от Александрия. Израства в Торино в годините, когато градът се утвърждава като важен културен и политически център. След лицезавършва право и философия, по-късно специализира философия на правото, а от 1935 г. започва преподавателска дейност — в Камерино (1935—1938 г.), в Сиена (1938—1940 г.) и в Падуа (1940—1948 г.). Основната си научна и преподавателска дейност развива по време на работата си в университета в Торино, където преподава философия на правото (1948—1972 г.) и политическа философия (1972—1979 г.). От 1966 г. е член-кореспондент на Британската академия, а от 1979 г. е почетен професор в университета в Торино и национален член на Италианската академия. Удостояван е с почетни отличия на университетите в Париж, Буенос Айрес, Мадрид и Болоня. Заедно с Никола Абаниано (*Nicola Abbagnano*) е дългогодишен директор на *Rivista di filosofia*.

От годините на своята младост до края на живота си Бобио е активно публично ангажирана личност. Още в лицезав той се запознава с бъдещия радикален политик Виторио Фоа (*Vittorio Foa*), със своя бъдещ издател Джулио Еинауди (*Giulio Einaudi*) и с бъдещия голям италиански писател Чезаре Павезе (*Cesare Pavese*). Бобио е участник в антифашистката съпротива, арестуван два пъти — през 1935 г. и през 1943 г. Един от ярките критици на корупционните политически модели в Италия и на „демократията на аплаузите“, водена от Бетино Кракси (*Bettino Craxi*). През 1984 г. е назначен от президента на републиката Алесандро Пертини (*Alessandro Pertini*) за пожизнен сенатор.

1.3. Творчеството на Бобио е голямо и разнообразно. Изкушен през целия си живот от политическата философия, той публикува множество изследвания, като се започне от *La filosofia del decadentismo* (*Философията на дека-денството*) — 1944 г., мине се през *La cultura e il fascismo* (*Културата и фашизмът*) — 1973 г., и *Destra e sinistra* (*Дясно и ляво*) — 1994 г., и се стигне до *Dialogo intorno alla Repubblica* (*Диалог за републиката*) — 2001 г.

Основните произведения на Норберто Бобио на полето на правната философия и теория са публикувани между 1950 г. и 1970 г., въпреки че активността му в тази научна област продължава и след това. Първото значимо правно-философско изследване на Бобио, надхвърлящо границите на обикновените научни занимания, е една студия, считана за основополагаща по отношение на аналитичния метод — *Scienza del diritto e analisi del linguaggio* (*Правна наука и езиков анализ*). Тя е публикувана през 1950 г. в сборника *Diritto e analisi del linguaggio* (*Право и езиков анализ*), под редакцията на Уберто Скарпели (*Uberto Scarpelli*) и както ще стане дума по-късно, има фундаментално значение за формирането на италианската аналитична школа³. Също през 1950 г. Бобио публикува и *Teoria della scienza giuridica*, а през 1955 - *Studi sulla teoria generate del diritto*. Може да се твърди, че в края на 50-те години правно-философската и правнотеоретичната доктрина на Норберто Бобио са в общи линии завършени. Израз на този етап в развитието на неговите възгледи са *Teoria della norma giuridica* — 1958 г. - *Teoria dell'ordinamento giuridico* — 1960 г. В *Giusnaturalismo e positivismo giuridico* — 1965 г., някои автори са склонни да виждат нов етап в творчеството на Бобио, свързан с преоценка на някои по-раншни негови разбирания⁴. Между по-късните произведения на Бобио по-специално внимание заслужават сборниците *Studi per una teoria generate del diritto* — 1970 г., *Dalla struttura alla funzione. Nuovi studi de teoria del diritto* — 1977 г., *Diritto e potere* — 1992 г., и *Contributi ad un dizionario giuridico* — 1994 г.

Трудно е дори само да се изброят книгите, сборниците, студиите и статиите на Бобио, голяма част от които са преведени на различни езици. Може обаче да твърдим, че в правно-философското и правнотеоретичното творчество на Бобио се открояват две основни линии:

а) *опит за по-ясно очертаване на съвременния юридически позитивизъм чрез критично представяне и доразвиване на учението на Ханс Келзен;*

б) обосноваване на аналитичния метод като възможен и необходим в съвременните правни изследвания.

2. От правния позитивизъм през погледа на Бобио към правния позитивизъм на Бобио

2.1. Според Бобио не е възможно да дефинираме правния позитивизъм чрез простото посочване, че това е всеки възглед, който отхвърля естественото право. Самите понятия „естествено право“ и „правен позитивизъм“ се нуждаят от предварително изясняване. Бобио различава *две значения на понятието „естествено право“*. На първо място, естественото право представлява една натуралистка метаетика, разновидност на етичния когнитивизъм⁵. Наред с това, естественото право може да се разглежда и като една либерална етика, характеризираща се с ценностно предпочитание на индивидуалната свобода пред политическата власт, обратното на етичния легализъм⁶. Но Бобио не се задоволява да изведе значението на понятието „правен позитивизъм“ чрез една негативна дефиниция, основана на двете значения на естественото право. Според него правният позитивизъм може да бъде разглеждан в три аспекта: *а) като начин да се подходи към изучаването на правото; б) като теория; в) като идеология*⁷.

Юридическият позитивизъм, разглеждан като начин да се подходи към изучаването на правото, не означава да го сведем до метод на изследване. Според Бобио методът опира до използвани инструментариум и техники на изследване и в този смисъл юридическият позитивизъм не показва никаква специфика. Особеното на юридическият позитивизъм, разглеждан като начин да се подходи към изучаването на правото, е в претенцията за ясно очертаване на обекта на изследване — разграничение между юридическа и метаюридическа проблематика, дисциплина в ползването на понятия. Разглеждан в този аспект, юридическият позитивизъм се характеризира с ясното разграничение между „реално право“ и „идеално право“, или казано по друг начин — с „правото като факт“ и „правото като ценност“⁸. Следователно правен позитивист е онзи, който при изследване на правото е склонен да се откаже от ценностни

съждения и успява да остане етически неутрален. *Правният позитивист приема за обект, годен за изследване, само съществуващото позитивно право, а това ще рече — онзи сбор от установени при съблюдаване на определени процедурни правила, които като цяло се спазват от адресатите и се прилагат от съда.*

Да говорим за *юридическият позитивизъм* като за теория за Бобио означава да го разглеждаме като една съвкупност от свързани помежду си твърдения, чрез които определена група феномени се описва и извежда на по-високо ниво на обобщение и общо разбиране и които са свързани в единна система. *Разглеждан в този аспект, юридическият позитивизъм може да бъде сведен до онази концепция за правото, която свързва правното явление с една централна суверенна, способна да прилага принуда власт — държавата.* Самият Бобио признава, че свежда юридическият позитивизъм, разглеждан като теория, до едно естатистко разбиране за правото, причините за възникването на което са исторически — то се явява теоретичен израз на концентрацията на цялата правосъздаваща дейност в лицето на държавата (респективно на нейните органи).

Освен всичко друго, за Бобио *юридическият позитивизъм е и идеология*. Това означава възприемането на определена позиция спрямо реалността, основана върху система от ценности. Тази позиция се изразява чрез ценностни съждения, имащи за цел да повлияят върху действителността — запазвайки я, когато оценката е положителна, или изменяйки я, когато оценката е отрицателна. *Юридическият позитивизъм, разглеждан като идеология, предполага възприемането на такива ценности, които да правят възможно придаването на съществуващото право на положителна оценка, основаваща се на простия факт на неговото съществуване.* Според Норберто Бобио два са основните типове аргументация, през които се минава, за да се достигне до посоченото разбиране. Първият тип аргументация приравнява справедливост на валидност — щом правилото е юридически валидно, то е израз на преобладаващата в обществото воля и следователно преобладаващото разбиране за

справедливост, т.е. достига се до *оценъчно съждение относно съдържанието — правилото е справедливо*. Вторият тип аргументация опира до генетичната връзка на съществуващото право с властта, притежаваща монопол върху използването на принуда. Самото съществуване на правила, които са гарантирани с принуда, е само по себе си нещо добро — така се осигуряват Ред, мир, сигурност — т.е. *достига се до оценъчно съждение относно съществуването на правилото — правилото е необходимо*⁹.

Особен интерес предизвиква разбирането на Норберто Бобио, че не съществува необходима връзка (нито логическа, нито каузална) между трите аспекта на разглеждане на юридическия позитивизъм. Това означава, че един правен изследовател, който възприема юридическия позитивизъм като начин да се подходи към изучаването на правото, не е обвързан с приемането на юридическия позитивизъм като теория и/или като идеология. Това е от особено значение, за да можем да направим прехода от *схващанията на Бобио юридическия позитивизъм към юридическия позитивизъм на Бобио*.

2.2. *Норберто Бобио без съмнение може да бъде определен като правен позитивист, но само в първия от очертаните от него три аспекта*. Той приема за обект, годен за изследване, само съществуващото, позитивното право, като се стреми да се откаже от всякакви ценностни съждения и да остане етически неутрален. Позитивизмът на Бобио не само не допуска смесването на правната наука с каквато и да е правна идеология, но остава много далеч и от позитивистките егетистки теории.

Позитивизмът на Бобио е силно повлиян от теоретичното наследство на Ханс Келзен. Но значението на Бобио за теорията и философията на правото далеч не се свежда до „пренасянето“ на Келзен в Италия. В действителност, представяйки чистото учение за правото по един аналитичен и критичен начин, Бобио успява да направи много повече. Няма да е пресилено, ако кажем, че част от най-значимите тези и най-стройните аргументации в съвременния правен позитивизъм дължим колкото на Келзен, толкова и на Харт и Бобио. Трудно е на няколко страници да се изложат

всички съществени идеи в трудовете на Бобио, обогатяващи юридическия позитивизъм. Не е обаче възможно да отменим поне три от тях:

а) *разграничаване на два аспекта на валидността на правните норми — формална и материална валидност;*

б) *обръщането на зависимостта „правна норма — правен ред“;*

в) *наличието на незавършени и некохерентни правни редове.*

В рамките на позитивистката теоретична традиция след Келзен е прието да се счита, че валидността е основна характеристика на правната норма, опираща до нейното съществуване. Самият Келзен, правейки разграничение между статични и динамични нормативни редове, приема, че правото е винаги динамичен нормативен ред и следователно въпросът за валидността на правните норми може да бъде сведен до тяхната формална валидност¹⁰. За разлика от него, Бобио разглежда два аспекта на валидността на правните норми — формална валидност и материална валидност. *Една правна норма е формално валидна, когато е създадена от компетентен субект в съответствие с установена процедура* (тук няма разлика с Келзен)¹¹. *Една правна норма е материално валидна, когато не е в противоречие с друга норма от същия правен ред*. Така нормите, създадени в процеса на правоприлагане, не са формално валидни, но са материално валидни. Обратно, нормите, чието прилагане е отказано в процеса на правоприлагане поради конкуренция с друга норма, са формално валидни, но не са материално валидни. Това разграничение дава основание на Бобио да приеме, че правните редове са едновременно и динамични (съдържащи формално валидни норми), и статични (съдържащи материално валидни норми). Следва да отбележим и разбирането на Бобио относно връзката между валидност и ефикасност (доколко правилото или редът като цяло се спазват от адресатите) — връзка, която има различен характер на равнище „правна норма“ и на равнище „правен ред“. Една

правна норма може да бъде валидна, независимо дали е ефикасна¹². Един правен ред е валиден само когато е ефикасен¹³.

Разглеждането на правото като подредена съвкупност от правила за поведение не е откритие нито на Келзен, нито още по-малко на Бобио. Келзен обаче е може би първият автор, който загатва, че спецификата на правната норма, сравнена с всяка друга неправна норма, може да се търси не само в самата нея, но и с оглед участието ѝ в един правен ред. Някои автори са склонни да отрекат наличието на такава идея в творчеството на Келзен, като посочват Харт за неин създател¹⁴. Други представят аргументи, че именно Норберто Бобио за пръв път излага тезата, че юридическият характер на едно правило може да се изведе от юридическия характер на реда, от който то е част, а не обратно¹⁵. Истина е, че у Келзен тази идея не е достатъчно категорично изразена и не е развита в пълнота. Наред с нейното скициране, Келзен не престава да търси и особености на правната норма на равнище единично правило, поставяйки акцент върху санкцията. Но не върху нейното наличие или отсъствие, както неправилно приема Гастини¹⁶, а с оглед на нейния твърдящ физически (в широкия смисъл на думата) характер¹⁷.

Въпреки че трудно може да се приеме авторството на Бобио, следва да признаем, че той последователно и задълбочено развива идеята за обръщане на зависимостта „правна норма — правен ред“ и успява безпротиворечиво да я впише в своите общи правно-философски и правнотеоретични представи. За него „юридически“ е характеристика, която може да се отнесе непосредствено не към отделна норма, а към един нормативен ред. Редът в правен смисъл от своя страна може да бъде определен като организирана съвкупност от норми. Но отделната норма не може да бъде определена като първично правна. Нейният юридически характер следва винаги и единствено от участието ѝ в един правен ред¹⁸. Тази идея се вписва добре и в представата за правото като едновременно динамичен и статичен нормативен ред, като дава възможност като части от един правен ред да бъдат определени не само нормите, създадени от типичните в рамките на континенталните правни системи органи,

но и правила, родени в процеса на правоприлагане. Обръщайки традиционната зависимост „правна норма — правен ред“, Бобио си поставя и логичния въпрос: щом като правна е онази норма, която е част от един правен ред, то тогава кой ред може да бъде определен като правен? Отговорът на този въпрос той търси в понятието „сила“. За Бобио правото може да бъде определено като *нормативен ред, който организира използването на силата*. Така за него критериите за правна норма и за правен ред са различни, макар и донякъде взаимноизвеждащи се един от друг. Правна е нормата, която е част от един правен ред. Правен е редът, който съдържа норми, чието съдържание е уреждане на използването на сила¹⁹.

Третият съществен принос на Норберто Бобио към развитието на възгледите на Келзен е свързан с ясното разграничение между *единство, завършеност и кохерентност на правния ред* и оригиналното третиране на въпросите за наличието на *празноти и антиномии в правото*. Бобио третира въпроса за единството на правния ред по начин, твърде сходен с позицията на Келзен. Що се отнася до кохерентността (*la coerenza*) и завършеността (*la completezza*) на правния ред обаче, той счита, че това са проблеми не от логическо, а от емпирично естество, тъй като се отнасят до позитивното право²⁰. Разглеждани в този смисъл, незавършени или/и некохерентни могат да бъдат съществуващи правни редове. Завършеността е качество на правния ред, отразяващо наличието на норма, която регулира съответно поведение. Отсъствието както на норма, забраняваща такова поведение, така и на норма, разрешаваща такова поведение, според Бобио се нарича *празнота* и води до *незавършеност на правния ред*. Некохерентен пък е правният ред, в който съществуват две противоречащи си (взаимноизключващи се като приложение) правни норми (антиномии), *без в същото време да е налице трета норма, която да сочи решението на конфликта между тях* (колизионна норма, своеобразна метанорма). На същото основание некохерентен е и правният ред, в който съществуват едновременно повече от един критерий за решаване на антиномии (*lex posterior, lex specialis* и т.н.), *без да е налице*

метакритерий за разрешаване на конфликта. Изследванията на Норберто Бобио относно празнотите и антиномиите са едни от най-интересните и оригинални части от неговото творчество и изискват самостоятелно системно представяне.

Независимо от съществения принос към критичното представяне на Келзеновото учение в Италия и неговото теоретично доразвиване, творчеството на Бобио трудно може да бъде определено единствено като нормативистично. Ако въобще може да бъде поставен в рамки и подложен на класифициране, Норберто Бобио принадлежи на онази тенденция в правната философия и теория, която прави опит да свърже правния позитивизъм (разглеждан като начин да се подходи към изучаването на правото) с постиженията на (най-общо казано) философията на езика.

3. Аналитичният метод на Бобио

3.1. За аналитичния метод на Бобио е писано много²¹. Преди да се опитам да изложа особеностите на неговия „аналитичен стил“, е необходимо да направя някои уточнения относно самото понятие „аналитичен метод“. Може да се съглася с Гастини, че поне три са основните значения, в които това понятие може да се използва²². На първо място, то може да бъде изведено от *антиномията „синтез — анализ“*, където „анализирам“ означава „разделям цялото на части“, „разграничавам“, „обособявам“. Под аналитичен метод често се разбира и *методът, присъщ на английската аналитична юриспруденция и в частност на Бентам и Остин*. Разглеждан в този смисъл, аналитичният метод е отрицание на историческия метод и, за разлика от него, е насочен към разкриване на същността на правните явления без оглед на техния исторически контекст. На трето място, под аналитичен метод следва да се разбира *методът на езиковия анализ в рамките на съвременната философия на езика (Bertrand Russel, Ludwig Wittgenstein, J. L. Austin и т.н.)*.

Методът на Норберто Бобио може да бъде определен като аналитичен във всеки от посочените три смисъла. В контекста на антиномията „синтез — анализ“ неговият аналитичен метод е свързан с поставяне на акцент по-скоро върху изучаването на частите, детайлите, отколкото върху изграждане на представа за цялото. Изследванията на Бобио нямат претенцията да конструират една цялостна оригинална правно-философска система, обхващаща всички аспекти на правото като явление. Наред с това, независимо от нередките исторически позовавания (плод повече на ерудиция, отколкото на специален интерес), Бобио е чужд на историческия метод и умее да достигне до същността на изследваното явление, без да се подвежда от историческите наслагвания. Но, разбира се, аналитичният метод на Бобио се изразява преди всичко в целенасочения *опит да се свържат основните постулати на съвременния правен позитивизъм с достиженията на философията на езика*.

3.2. Бобио е първият италиански правен мислител, който *разглежда правото като език, а правната наука — като метаезик, имащ за свой предмет правото като език*. Тези представи за правото той сполучливо надгражда над една вече възприета и доразвита от него позитивистка (келзенианска) основа.

Бобио тръгва от представата за съществуването на три вида речеви актове и съответно три вида език — дескриптивен (описващ явления, даващ информация), експресивен (изразяващ състояния на духа на говорещия) и прескриптивен (предписващ на друг определено поведение). Той счита, че речевите актове се различават помежду си по своята *граматическа форма* и по своите *функции*²³. Прескриптивните речеви актове най-често са в императивна форма („*Спри да пушиш!*“). Но те могат да бъдат и във всяка от другите три форми: дескриптивна („*Пушенето е забранено в цялата сграда.*“), въпросителна („*Няма ли най-накрая да спреш да пушиш?*“) или възклицателна („*Повдига ми се от твоето пушене!*“). Следователно, заключава Бобио, граматическата форма не е годна за критерий при

разграничаването на прескриптивните от останалите речеви актове. Такъв голям критерий са само *функциите*.

Всеки един от трите вида речеви актове има своеобразна функция. Функцията на дескриптивните актове е да предизвикват познание и са най-типични за научния език. Функцията на експресивните речеви актове е да предизвикват съпричастност към емоционалното състояние на говорещия и са най-типични в поетическия език. *Функцията на прескриптивните речеви актове е да предизвикват определено поведение*. Правото, както и другите нормативни системи, представлява съвкупност от прескриптивни речеви актове. От формална гледна точка *правната норма е прескриптивен речеви акт — съвкупност от думи, имащи общо значение*. Оттук следва и особената важност на разграничението между прескриптивен и всеки друг речеви акт и възприемане на тезата за автономията на прескриптивния език.

Бобио отхвърля разбирането, че прескриптивните речеви актове се различават от другите по наличието на санкция. Според него във всяка нормативна система има норми без санкция, спазвани поради представата за тяхната разумност, справедливост, уважение към създателя им и т.н.²⁴.

Прескриптивните актове се различават от експресивните, на първо място, по своите функции — те нямат за задача да направят другия съпричастен към емоционалното състояние на говорещия, а да предизвикат определено неговото поведение. Наред с това прескриптивните речеви актове (нормите) са валидни независимо от оценката за тях от страна на адресата (одобрението не е задължително). Те са валидни и тогава, когато оценката, върху която е било основано създаването на нормата, вече е променена.

По-интересен и значим от теоретична гледна точка е въпросът за обособяване на прескриптивните от дескриптивните речеви актове. Първият аргумент отново е различието във функциите — прескриптивните речеви актове нямат за задача да поражда познание, а да предизвикват поведение. Вторият аргумент е класически и се свежда до Кантовата забрана за преминаване от *Sein* в *Sollen* и обратно. Изнесено на езиково

равнище, това правило е по-известно в моралната философия като „закон на Хюм“ — никаква поредица от дескриптивни предпоставки не може да доведе до прескриптивен извод. Главната причина за това е в разбирането, че за разлика от дескриптивните, прескриптивните речеви актове не могат да бъдат подложени на теста „вярно — невярно“, а само да бъдат преценени от гледна точка на тяхната валидност, тъй като те не се отнасят до съществуващото, а до дължимото.

Освен разграничаването на прескриптивните речеви актове от другите видове речеви актове, при разкриването на правото като език Бобио си поставя (и до голяма степен успява да реши) още три задачи. На първо място, той излага критика на основните теории за формалната структура на правната норма. Оттук Бобио развива самостоятелно виждане за компонентите на правната норма, но разглеждана като предписание. И накрая, той предлага една разгърната класификация на правните предписания²⁵. Вярвам, че в едно бъдещо изследване ще имам възможност да представя и анализирам тази оригинална част от творчеството на Бобио.

* * *

Норберто Бобио е всепризнат основател на италианската аналитична школа²⁶. Причината за това не е само в посочената вече студия от 1950 г. *Scienza del diritto e analisi del linguaggio*. Заедно с Уберто Скарпели, някои от основните трудове на когото се появяват също през 50-те години, Бобио поставя солидни методологически основи и трасира пътя на цялото ново направление в италианската правна философия. Мнозина изследователи са склонни да приемат, че годините между 1950 и 1965 са своеобразен първи период в развитието на италианската аналитична школа, характеризираща се със запазване на влиянието на Келзен. *Giusnaturalismo e positivismo giuridico* на Бобио и *Cos'è il positivismo giuridico* на Скарпели, публикувани през 1965 г., се сочат понякога като произведенията, дали сигнал за изоставянето на нормативния и възприемането на реалистичния подход, характеризиращ втория период

развитието на италианската аналитична школа²⁷. По отношение на Бобио (както впрочем и по отношение на Скарпели) тезата за преминаване от нормативистичен към реалистичен период е най-малкото спорна. Без да разгръщам аргументация, следва да отбележа моето разбиране, че впечатлението за изоставяне на Келзен след 1965 г. се дължи както на действителната преоценка на част от неговите идеи, така (при това в по-голяма степен) и на стремежа на новото поколение учени от италианската аналитична школа да се наложат с модерни идеи, за част от които най-много, което може да се каже, е, че са интересни.

Независимо от споменатите спорни моменти относно развитието на италианската аналитична школа, следва още веднъж да се подчертае най-важното в теорията на Бобио от гледна точка на това изследване:

а) запазване на солидната теоретична основа на Келзеновия позитивизъм, съчетано с приносни моменти при неговото интерпретиране — най-малко двата аспекта на валидността на правните норми, обръщането на зависимостта „правна норма — правен ред“ и наличието на незавършени и некохерентни правни редове;

б) разглеждане на правото като език, дефиниране на правната норма като Прескриптивен речеви акт и доказване на автономията на прескриптивния език по отношение на дескриптивния и експресивния език.

Значението на Норберто Бобио далеч не се изчерпва с приноса му за раждането на италианската аналитична школа и по този начин за развитието на философията и теорията на правото в Италия. Неговото влияние върху модерната правна наука далеч извън границите на Апенинския полуостров може да бъде установено и днес.

БЕЛЕЖКИ

¹ Особено добри научни контакти между учени — юристи от двете страни съществуват през 20-те, 30-те и 40-те години на ХХ век. Като пример мога да посоча най-малко гостуването на Джорджо Дел Векио (Giorgio Del Vecchio) през пролетта на 1933 г., удостояването му с „Doctor Honoris Causa“ на Софийския университет и публикуването на български език на основни негови трудове — в сп. „Юридически архив“, в Годишника на Софийския университет, както и самостоятелно.

² Следва все пак да се отбележи един проект от средата на 90-те години, който имах удоволствието да координирам. Проектът беше подкрепен от фондация „Отворено общество“ и даде възможност на български език да бъдат преведени и публикувани книгата на Бобио, Н. Бъдещето на демокрацията. С.: Юриспрес, 1996 (Bobbio, N. Il futuro della democrazia) и две интересни статии: „Права и правова държава“ на Серджо Кота (Cotta, S. Diritti e Stato di diritto) — Правна мисъл, 1996, № 1, и „Отвъд суверенитета и гражданството“ на Луиджи Ферайоли (Ferrajoli, L. Oltre la sovranità e la cittadinanza) — Съвременно право, 1995, № 6.

³ Виж по-подробно Pattaro, E. Il positivismo giuridico italiano dalla rinascita alla crisi. *Poliica del diritto* III (1972), 821—852.

⁴ Pintore, A. *Law and Language: The Italian Analytical School*. Introduction. Liverpool, 1997.

⁵ Bobbio, N. *Giusnaturalismo e positivismo giuridico*. Milano, 1965, 180—190.

⁶ Ibid., p. 135 *ess.*

⁷ Bobbio, N. *Tre aspetti del positivismo giuridico*. — *Rivista di filosofia*, LII, 1961, 14—34.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Kelsen, H. *Theorie pure du droit*. Paris, 1962, p. 261 *et suiv.*

¹¹ Bobbio, N. *Contributi ad un dizionario giurudico*. Torino, 1994, p. 285 *ss.*

¹² Bobbio, N. *Teoria generate del diritto*. Torino, 1993, 21—28.

¹³ Ibid., p. 196.

¹⁴ Вж. например Nico, C. S. *Las limitaciones de la teoria de Hart sobre las normas juridicas*. — *Anuario de Filosofia Juridica y Social*, 1985, № 5, p. 75.

¹⁵ Гастини твърди, че тази теза за пръв път е изложена от Норберто Бобио в неговата *Teoria dell'ordinamento giuridico*, публикувана през 1960 г. Guastini, R. *Norberto Bobbio ou de la distinction*. In: *Norberto Bobbio. Essais de theorie du droit*. Paris-Bruxelles, 1998, 11—12.

¹⁶ Ibid., p. 12.

¹⁷ Разбирането, че всеки социален ред включва и санкции, е многократно излагано от Келзен. Ето един пример: „Социалните редове не се

различават по това дали установяват санкции. Всички те установяват санкции; това, което позволява да ги разграничим, е само видът на санкцията, която определят едните и другите". Kelsen, H, Op, cit, p. 39. По въпроса за особеностите на санкцията виж по-подробно моята студия „Предметът на правното познание в чистото учение за правото на Ханс Келзен". — Във: Вълчев, Д. Студии по история на европейската философия на правото. С., 1999.

¹⁸ Bobbio, N. Teoria delPordinamento giuridico. Torino. 1960, 3-19.

¹⁹ Bobbio, N. Diritto e forza. — In: N. Bobbio Studi per una teoria generale del diritto. Torino, 1970, p. П9 ss.

²⁰ Bobbio, N. Lacune del diritto. — In: N. Bobbio, Contributi ad un dizionario giuridico, p. 89 ss.

²¹ Виж по-специално Ruiz Miguel, A. El metodo de la teoria juridicas de Bobbio in La teoria generate del dirilto. Problem! e tendenze attuali. Studi dedicati a Norberto Bobbio. Milano 1983.

²² Guastini, R. Op. cit., 1—2.

²³ Bobbio, N. Teoria generale del diritto, p. 50—54.

²⁴ Bobbio, N. La norma. — In: N. Bobbio, Essais de theorie generale du droit, p. 115—117.

²⁵ Bobbio, N. Teoria generale del diritto, p. 48 ss.

²⁶ Виж по-специално Pattaro, E. Op. cit.; Scarpelli, U. La filosofia. La filosofia dell'etica. La filosofia dell'diritto di indirizzo analitico in Italia. — In: Diritto e analisi del linguaggio. Milano, 1976, 7— 35; Borsellino, P. Norberto Bobbio metateorico del diritto. Milano, 1991, ch. I; Jori, M. Il positivismo analitico itaiiano prima e dopo la crisi. — In: Diritto e analisi del linguaggio.

²⁷ Pintore, A. Op. cit.

NORBERTO BOBBIO

AND THE BIRTH OF THE ITALIAN ANALYTICAL SCHOOL

by Daniel Vulchev

SUMMARY

The article studies the role Norberto Bobbio played in the creation of the Italian analytical school and his significance for the development of legal philosophy. The author emphasizes the fact that Bobbio preserved the solid theoretical foundation of the Kelzen's positivism and enriched it with original contributions — the two aspects of validity of the legal acts, the reversal of the correlation 'legal act — legal order and the existence of incomplete and incoherent legal order. The main emphasis of the article is on Bobbie's analytical method. It highlights the contribution Bobbio and Scarpelli made for the establishment of a new approach to law and legal theory — the concept of law as a language and the legal theory as a metalanguage. The author reveals Bobbio's arguments in defining the legal act as a prescriptive speech act and in proving the autonomy of the prescriptive language in relation to the descriptive and expressive language. Some general notes are made on the development of the Italian school from the new generation of philosophers and theorists.